

21

Záverečná kapitola

Predchádzajúcu kapitolu som ukončil odporúčaním „nechať to tak“. Keďže však, ako sa zdá, všetky výskumné správy (vrátane dizertačných prác) sa končia súborom „záverov“, napokon to nemôžete nechať tak skôr, než napíšete záverečnú kapitolu.

Keď sa horko-ťažko vyškríabete na bicykli na kopec, máte v tej chvíli pokúšenie uvoľniť sa a bez šliapania sa spustiť nadol k cieľu. V praxi sa takéto uvoľnenie odzrkadľuje na príliš všeobecných „zhrnutiach“, ktoré je možné nájsť v záverečných kapitolách dizertačných prác.

Napriek tomu, že zhrnutia často slúžia ako užitočné nástroje na konci kapitol venovaných analýze dát, odporúčam vám, aby ste nikdy nepísali zhrnutie ako záverečnú kapitolu celej práce. Ak vaši adresáti na tomto mieste potrebujú zhrnutie, potom vaša „makroštruktúra“ (Alasuutariho koncept, o ktorom sme hovorili v predchádzajúcej kapitole) nie je na správnom mieste. Ak by bola na správnom mieste, potom by to, čo ste povedali, bolo už úplne jasné. Odolajte preto pokúšaniu pustiť sa v závere voľne dolu kopcom.

Potrebujete však vôbec záverečnú kapitolu? Nemôže sa vaša dizertačná práca skončiť ukončením analýzy dát?

Vezmime si príklad z hudby. Klasické symfónie sa zvyčajne končia v rýchlom tempe označovanom „allegro“ alebo „presto“. Namiesto toho, aby iba zrekapitulovali skoršie témy, nadviažu na ne a rozvinú ich. Zdá sa, že ako také sú skomponované tak, aby poskytli poslucháčom niečo z najpodnetnejšieho materiálu v kompozícii. Preto naozaj potrebujete vo svojej práci záverečnú kapitolu. Mala by však slúžiť na podnietenie publika, a to tak, že názorne ukážete, ako výskum podnietil vás.

PREČO JE POTREBNÁ ZÁVEREČNÁ KAPITOLA

Časť tejto stimulácie vzniká na základe spätného prepojenia špecifik vášho výskumu so všeobecnejšími otázkami, ktoré vyvstávajú v rámci vašej (časti) disciplíny. Ako po- znamenávajú autori štandardného britského textu o doktorandských prácach:

Nerobíte výskum len pre výskum; robíte ho preto, aby ste preukázali, že ste plne profesionálny výskumník, ktorý dobre rozumie tomu, čo sa deje vo vašej oblasti, a je schopný zhodnotiť dopad nových príspevkov k nej – vašich aj iných výskumníkov (Phillipsová a Pugh, 1994, s. 60).

Toto je definícia toho, čo musíte preukázať v záverečnej kapitole:

Práve tu zdôrazníte význam vašej analýzy [v rámci vašej disciplíny], upozorníte na obmedzenia vášho materiálu, navrhnete, aká ďalšia práca by bola vhodná, a tak ďalej (1994, s. 59).

Postrehy Phillipsovej a Pugh naznačujú časť odpovede na praktickú otázku: čo presne by mala vaša záverečná kapitola obsahovať?

ČO PRESNE BY MALA VAŠA ZÁVEREČNÁ KAPITOLA OBSAHOVAŤ?

Najvšeobecnejšie povedané predstavuje [vaša záverečná kapitola] diskusiu o tom, prečo a akým spôsobom ... [je] teória, s ktorou ste začali, teraz iná na základe vašej výskumnej práce. Vaši nasledovníci (medzi ktorých patríte samozrejme aj vy) budú takto stáť zoči-voči odlišnej situácii, keď sa budú rozhodovať, aká by mala byť ich výskumná práca, pretože budú musieť brať do úvahy vašu prácu (1994, s. 59–60).

Užitočný spôsob, ako sa na to pozrieť, predstavuje otázka Anne Murcottovej: „Čo uchádzač chce, aby adresát usúdil na základe tohto všetkého?“ (Murcottová, 1997, s. 3). Ako uvádzam v tabuľke 21.1, záverečná kapitola predstavuje príležitosť, aby ste sám dali zvrät širším záverom z vášho výskumu. Takéto závery musia, samozrejme, vyjadrovať váš vlastný kritický cit pre to, čo je vo vašom výskume dobré a čo nie je až také dobré. Vždy si pamätajte: ak nezadefinujete svoj vlastný pohľad na nedostatky (a dôsledky) svojej práce sám, publikum to urobí za vás!

ČO JE DOBRÉ A ČO NIE JE AŽ TAKÉ DOBRÉ

Ako upozorňuje Harry Wolcott (1990), pri hodnotení vašej práce vaši skúšajúci zistia, že váš výskum limitovali (ale aj zlepšili) náhodné udalosti a aj váš výskumný plán. Hovorte otvorene o týchto veciach. Vo svojej záverečnej kapitole teda napíšte:

Tabuľka 21.1 Odporúčaný obsah záverečnej kapitoly

- Vzťah medzi vykonanou prácou, pôvodnými výskumnými otázkami, predchádzajúcimi prácami, o ktorých ste hovorili v kapitole venovanej prehľadu literatúry, a akoukoľvek novou prácou, ktorá sa objavila od začiatku výskumu.
- Nejaká odpoveď na klasickú otázku skúšajúceho: „Ak by ste robili tento výskum ešte raz, je niečo, čo by ste urobili inak? Prečo?“, t. j. čo ste sa podučili na základe realizácie výskumu.
- Nejaké taktické a praktické závery.
- Ďalší výskum, ktorý by mohol vyplývať z vašich zistení, použitých metód alebo konceptov.

Zdroj: Upravené podľa Murcottovej, 1997, s. 3.

všeobecné odvolanie, v ktorom dost jasne uznáte všetky limity vášho výskumu (napr. to, že prebiehal na určitom mieste, v určitom čase a za určitých okolností; že určité faktory učinili výskum atypickým; že je možné zaručiť iba obmedzenú zovšeobecniteľnosť; atď.) (1990, s. 30).

Avšak to, čo Wolcott nazýva „litania o limitoch“, by sa malo spojiť s dôrazom na to, o čom ste presvedčený, že ste dokázali. A preto: tak ako v živote, buďte realista, nepredávajte sa však pod cenu! Môže to mať podobu:

konzervatívneho záverečného vyhlásenia, v ktorom stručne zhodnotíte, o čo ste sa snažili, čo ste zistili a ktoré nové otázky sa otvorili (1990, s. 56).

Wolcottovo užitočné odporúčanie, podľa mňa, do určitej miery oslabuje použitie prívlastku „konzervatívne“. Majte sa na pozore pred toľkou opatrnosťou, aby ste nenudili publikum! Ak dokážete efektívne ukázať, prečo to podnietilo vás, s oveľa väčšou pravdepodobnosťou podnietite aj ich.

Podnietenie vyžaduje aktívnu imagináciu. A vo vede živí imagináciu teória.

O teórii sme obširne hovorili v prvých troch častiach tejto knihy. Tu chcem upozorniť na praktický význam vytvárania teórie, ktoré môže pomôcť pri písaní efektívnej záverečnej kapitoly.

VYTVÁRANIE TEÓRIE AKO PREMÝŠĽANIE O DÁTACH

Nápaditý záver sa posunie od starostlivého popisu a analýzy skorších kapitol k podnecujúcemu, no kritickému pohľadu celkových záverov vášho výskumu. Bez toho by mohol váš výskum vyústiť do obyčajného súboru popisov dát, ku ktorým by ste dospeli na základe mechanického použitia nejakej metódy.

Keďže veľká časť práce v rámci kvalitatívneho výskumu je induktívna a hypotézy sa generujú a testujú v priebehu analýzy dát, záverečná kapitola často predstavuje najlepšie miesto na predloženie teoretických prepojení a úvah. Ako poznamenal Pertti Alasuutari, v rámci analýzy kvalitatívnych dát:

je vhodné, ak človek začne priamo pri empirických príkladoch, rozpracuje otázky tak, že o nich bude hovoriť, a postupne dovedie čitateľa interpretovať materiál a zovšeobecňovať závery na základe výsledkov. Ak máte záľubu v diskutovaní o veľkých teoretických modeloch a v ich vytváraní, najlepšie miesto na to máte na *záverečných stránkach* (1995, s. 183, zdôraznil som ja).

„Zakotvená teória“ je výraz používaný na popísanie spôsobu induktívneho vyvodzovania zovšeobecnení vychádzajúcich z teórie na základe kvalitatívnych dát. Je však dôležité, aby ste ju, ak je táto teória to „pravé“ pre vás, používali nápadito, a nie ako nálepku na prikrášlenie výskumu, ktorý je z veľkej časti bez fantázie.

Ako tvrdím v kapitole 26, niektorým výskumom vychádzajúcim zo „zakotvenej teórie“ chýba nápaditosť. Túto možnosť priznáva aj jeden uznávaný text o zakotvenej teórii:

Je celkom možné ukončiť výskum na základe zakotvenej teórie alebo akýkoľvek iný výskum a nedospieť k žiadnym významným zisteniam. Ak výskumník jednoducho dodržiava postupy a zásady zakotvenej teórie bez fantázie alebo vhladu do toho, čo dáta vyjadrujú – pretože nedokáže pochopiť, čo skutočne hovoria, a vidí iba triviálne alebo všeobecne známe javy – potom sa môžu publikované zistenia zhodnotiť, že nespĺnili toto kritérium [t. j. významnosť] (Strauss a Corbinová, 1990, s. 256).

Záverečná kapitola bude pravdepodobne predstavovať miesto, kde vaši skúšajúci zistia, či sú vaše teoretické ambície, ako naznačili Strauss a Corbinová, iba mechanické. Ak však aj teória nemá nikdy slúžiť iba na prikrášľovanie, neznamená to, že teória je koniec koncov dôležitejšia než výskum. Teória bez dát je prázdna; dáta bez teórie nehovoria nič.

Vzájomný vzťah medzi teóriou a dátami dobre vystihujú Coffeyová a Atkinson. Ako hovoria:

Dáta sú tu na to, aby sme pomocou nich a o nich rozmýšľali ... Mali by sme k nim pritiahnúť celú škálu intelektuálnych prostriedkov, vychádzajúcich z teoretických perspektív, predmetných tradícií, výskumnej literatúry a iných zdrojov ... [to znamená] že metódy zberu dát a analýza dát nedávajú zmysel, ak sa nimi zaoberáme v intelektuálnom vákuu, odtrhnutom od všeobecnejších a základných rámcov disciplíny (1996, s. 153).

Problém spočíva v tom, že sa môžete natoľko vnoriť do svojej vysoko špecifickej témy, že nebudete pripravený ustúpiť o krok a premýšľať o tom, čo Coffeyová a Atkinson nazývajú „všeobecnejšie a základné rámce disciplíny“. Ako som poukázal v kapitole 6, túto širšiu perspektívu môžete dodať svojmu výskumu tak, že sa prinúťte premýšľať, ako môže to, čo ste objavili, súvisieť s otázkami širšími než je vaša pôvodná téma. Takto budete môcť prepojiť aj veľmi úzku tému s oveľa širšími spoločenskými procesmi. Ako sme videli v kapitole 6, práve takto nás antropologická štúdia afrického kmeňa Mary Douglasovej preniesla od veľmi úzkej témy (ako ľudia kmeňa Lele vnímajú mravčiaru) k veľmi všeobecnému spoločenskému procesu (ako spoločnosti reagujú na anomálne entity).

Coffeyová a Atkinson tvrdia, že takýmto spôsobom:

by sme mali použiť kvalitatívne dáta, analyzované s veľkou pozornosťou voči detailom, chápané z hľadiska ich vnútorných schém a foriem, na rozvinutie teoretických myšlienok o spoločenských procesoch a kultúrnych formách, ktorých význam *presahuje hranice týchto dát* (1996, s. 163, zdôraznil som ja).

ZHRNUTIE

Nikdy by ste nemali písať záverečnú kapitolu ako zhrnutie. Namiesto toho by mala záverečná kapitola pomôcť čitateľovi pri tom, aký názor by si mal utvoriť na základe vašej dizertačnej práce. V tejto kapitole by mal byť vysvetlený: vzťah medzi vykona-

nou prácou, pôvodnými výskumnými otázkami, predchádzajúcimi výskumami, o ktorých ste hovorili v kapitole venovanej prehľadu literatúry, a novými prácami, ktoré sa objavili po začatí výskumu; všetko, čo by ste druhýkrát robili inak; taktické a praktické dôsledky; ďalší výskum, ktorý by mohol nasledovať na základe vašich zistení, použitých metód alebo konceptov; a limity vášho výskumu.

Záverečná kapitola by mala predovšetkým podnietiť vašich čitateľov. Účinný spôsob, ako to urobiť, je ukázať im, ako vám pri uvažovaní pomohli teórie.

Ďalšie čítanie

Kniha Estelle Phillipsovej a Dereka Puga *How To Get a PhD* (2. vyd., Open University Press, 1994), kapitola 6, predstavuje najlepší britský výklad o praktických otázkach týkajúcich sa záverečnej časti výskumnej dizertačnej práce.

O využití teórie pri rozpracovávaní záverov pozri: Pertti Alasuutari: *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies* (Sage, 1995), kapitola 13; Anselm Strauss a Juliet Corbinová: *Basics of Qualitative Research* (Sage, 1990; vyšlo aj v češtine ako *Základy kvalitatívneho výskumu*. Boskovice: Albert, 1999), kapitoly 1–4; Jennifer Masonová: *Qualitative Researching* (Sage, 1996), kapitola 7; a Amanda Coffeyová a Paul Atkinson: *Making Sense of Qualitative Data* (Sage, 1996), kapitola 6.

Cvičenie 21.1

Vypestujte si zvyk viesť si záznamy o nasledujúcich témach (prevzaté z tabuľky 21.1):

- Vzťah medzi vašou súčasnou prácou a vašimi pôvodnými výskumnými otázkami.
- Čokoľvek, čo by ste urobili inak.
- Taktické a praktické dôsledky.
- Ďalší výskum, ktorý by mohol nasledovať na základe vašich zistení, použitých metód alebo konceptov.
- Limity vášho výskumu.

V pravidelných intervaloch sa pokúste písať zhrnutie toho, čo môžete v tej chvíli povedať o každej z týchto tém.

Cvičenie 21.2

Ako sme povedali v tejto kapitole: „Dáta sú tu na to, aby sme pomocou nich a o nich rozmýšľali ... [to znamená] že metódy zberu dát a analýza dát nedávajú zmysel, ak sa nimi zaoberáme v intelektuálnom vákuu, odtrhnutom od všeobecnejších a základných rámcov disciplíny“ (Coffeyová a Atkinson, 1996, s. 153).

Nájdite jeden alebo dva najnovšie články z časopisov, o ktorých si myslíte, že sú dôležité, a ukážte, ako vaša dizertačná práca nadväzuje na to, čo hovoria.